

Jarosław Sokołowski

Instytucja Rodziny w Prawie Kanonicznym

Studia nad Rodziną 17/1 (32), 291-313

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ks. Jarosław SOKOŁOWSKI – WPK UKSW Warszawa*

INSTYTUCJA RODZINY W PRAWIE KANONICZNYM

Kościół od zawsze interesował się rodziną. Znakiem głębokiego zainteresowania Kościoła problematyką rodziny niewątpliwie stał się Synod Biskupów, który obradował w Rzymie w dniach 26.09-25.10.1980 r. Na zakończenie obrad uczestnicy Synodu przedstawili papieżowi Janowi Pawłowi II obszerny wykaz propozycji, w których zebrali owoce refleksji wysnutych podczas debaty synodalnej. Ojciec Święty po zapoznaniu się z tymi propozycjami ogłosił 22.11.1981 r. adhortację apostolską „Familiaris consortio” o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym, której adresatami są biskupi, kapłani i wierni całego Kościoła katolickiego.

Podjęte przez Synod Biskupów pilne starania o rodzinę, zawarte w adhortacji „Familiaris consortio” wskazania, dotyczące nowych zadań pasterskich na rzecz rodziny, instytucjonalna troska o tę podstawową komórkę życia ludzkiego i kościelnego w ramach Papieskiej Rady ds. Rodziny, mają charakter raczej typowo duszpasterski, chociaż nierzadko również teologiczny. Wysiłki i zabiegi o rodzinę mogłyby być jednak pozbawione skuteczności i trwałości, gdyby nie znalazły swego odpowiednika w Kodeksie Prawa Kanonicznego, promulgowanym przez papieża Jana Pawła II w dniu 25.01.1983 r.

Na treść niniejszego artykułu składają się następujące części: Wprowadzenie. 1. Rodzina i jej ustrój. 1.1. Termin rodzina w Kodeksie Prawa Kanonicznego. 1.2. Wewnętrzny ustrój rodziny. 2. Równe prawa i obowiązki małżonków. 3. Rodzice – pochodzenie dziecka. 4. Relacje między rodzicami i dziećmi. 5. Rodzina w relacji do Kościoła i społeczeństwa. 5.1. Rodzina a Kościół. 5.2. Rodzina a społeczeństwo. Zakończenie.

Słowa kluczowe: instytucja rodziny, prawo kanoniczne.

* Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.

Wprowadzenie

Zacznijmy może nasze rozważania od postawienia pytania, z pozoru wydałoby się łatwego w swojej odpowiedzi: czym jest rodzina? Rodzina jest to instytucja naturalna, która jest wspólnotą osób, a więc jest instytucją osobową. W tym miejscu należy też podkreślić, że rodzina ma również wymiar społeczny, ponieważ – jako wspólnota osób – jest pierwszym i podstawowym wyrazem natury społecznej człowieka. Od samego początku – od zarania dziejów jest więc pierwszą ludzką społecznością. Wyżej wspomniany wymiar społeczny powoduje, że rodzina stanowi element strukturalny każdego społeczeństwa¹. Dlatego to każde społeczeństwo: naród, państwo, Kościół, jak też i wspólnota międzynarodowa składają się z rodzin. Rodzina i społeczeństwo połączone są ze sobą organicznymi więzami.

Kiedy przystępujemy do badań losów społeczeństw, narodów i państw, nie możemy uciec od losów rodziny, bądź ich pominąć. Bez obawy pobłędzenia można stwierdzić, że dzieje ludzkości są zapisane dziejami rodzin. Rodzina, co zresztą głosi *Karta Praw Rodziny*, jest wspólnotą jedyną pod względem przekazywania z pokolenia na pokolenie wartości kulturalnych, etycznych, społecznych, duchowych, religijnych, istotnych dla rozwoju i powodzenia własnych członków oraz społeczeństwa. Społeczeństwo, a w szczególności państwo i organizacje międzynarodowe, winny więc czynić wszystko, co w ich mocy, aby udzielać wszelkiej pomocy, niezbędnej do umocnienia jedności i stabilności rodziny, aby mogła ona sprostać swym specyficznym, a zarazem bardzo trudnym zadaniom.

Kościół od zawsze interesował się rodziną. Tym znakiem głębokiego zainteresowania Kościoła problematyką rodziny niewątpliwie był Synod Biskupów, który obradował w Rzymie w dniach 26.09-25.10.1980 r. Na zakończenie obrad uczestnicy Synodu przedstawili Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II obszerny wykaz propozycji, w których zebrali owoce refleksji wysnutych podczas debaty synodalnej. Jan Paweł II po zapoznaniu się z tymi propozycjami ogłosił 22.11.1981 r. Adhortację apostolską *Familiaris consortio* o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym, której adresatami są biskupi, kapłani i wierni całego Kościoła katolickiego². Podjęte przez Synod Biskupów pilne starania o rodzinę, zawarte w adhortacji *Familiaris consortio* wskazania, dotyczące nowych zadań pasterskich na rzecz rodziny, instytucjonalna troska o tę podstawową komórkę życia ludzkiego i kościelnego w ramach Papieskiej

¹ Jan Paweł II, *Przyszłość idzie przez rodzinę*, Poznań 1983, s. 29-140.

² Jan Paweł II, *Encykliki i Adhortacje 1979-1981*, Warszawa 1983, s. 223-313.

Rady ds. Rodziny, mają charakter raczej typowo duszpasterski, chociaż nie-rzadko również teologiczny. Wysiłki i zabiegi o rodzinę mogłyby być jednak pozbawione skuteczności i trwałości, gdyby nie znalazły swego odpowiednika w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*³, promulgowanym przez papieża Jana Pawła II w dniu 25.01.1983 r.

Wypowiedzi Kościoła na temat rodziny mają różny kształt, ale jest wśród nich jedna o formie szczególnej. A mianowicie, jest to *Karta Praw Rodziny*⁴, wydana przez Stolicę Apostolską 22.10.1983 r., do której to *Karty* będziemy wielokrotnie w niniejszym artykule się odwoływać. Została ona ujęta w formie przyjętej dla aktów prawa międzynarodowego, przy użyciu podobnej techniki legislacyjnej i napisana typowym językiem prawniczym. Treść *Karty Praw Rodziny* nie jest czymś nowym w nauczaniu Kościoła. Zawarte i przedstawione jest w niej od dawna ugruntowane widzenie rodziny, jej wartości, zadań i misji. Wszystkie tezy zawarte w *Karcie Praw Rodziny* można zrekonstruować z wcześniejszych wypowiedzi Kościoła i Papieży, a zwłaszcza jest w niej zawarte nauczanie Jana Pawła II. *Karta Praw Rodziny* została zresztą napisana na bezpośrednie życzenie Biskupów wyrażone na Synodzie w 1980 r., a potwierdzone przez papieża Jana Pawła II w adhortacji *Familiaris consortio*.

Kościół katolicki był zawsze świadomy tego, że dobro człowieka, społeczeństwa i samego Kościoła jest integralnie związane z życiem rodziny. Zawsze miał to na uwadze, że jego posłannictwem jest głoszenie wszystkim wpisane go naturę ludzką zamysłu Bożego, dotyczącego małżeństwa i rodziny. Jest również popieranie i obrona tych instytucji przed jakimkolwiek zagrożeniem, zwłaszcza w dobie dzisiejszej XXI wieku, kiedy to rodzina znajduje się pod wpływem rozległych, głębokich i szybkich przemian społecznych i kulturowych. Wiele rodzin dziś przeżywa ten stan rzeczy, dochowując wierności tym wartościom, które stanowią fundament każdej rodziny. Inne rodziny są niepewne, a nawet zagubione wobec swych zadań, niekiedy zatracając świadomość ostatecznego znaczenia i prawdy życia małżeńskiego i rodzinnego.

Zgodnie z powszechnym poglądem, iż małżeństwo dopiero poprzez wydanie na świat potomstwa staje się rodziną, prawo małżeńskie można uważać za część prawa rodzinnego. Spostrzeżenie to wydaje się wskazywać na konwer-

³ Codex Iuris Canonici Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatus, Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. Pallottinum 1984.

⁴ *Karta Praw Rodziny*, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Kraków 1984.

gencję zachodzącą między małżeństwem a rodziną, to znaczy że każda rodzina ma swoje podstawy w małżeństwie. Przy tym akcentowane przez prawodawcę Kościoła katolickiego ukierunkowanie małżeństwa na potomstwo, a przede wszystkim zwrócenie w obecnym *Kodeksie Prawa Kanonicznego* szczególnej uwagi na dobro małżonków, pozwala mówić o bardzo istotnym uzupełnieniu małżeństwa poprzez rodzinę. O tyle też rodzina jako taka znajduje w kanonicznym prawie małżeńskim znaczące uwzględnienie⁵.

1. Rodzina i jej ustrój

1.1. Termin „rodzina” w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*

Ze względu na to, że w *Kodeksie Prawa Kanonicznego* odczuwa się znaczny brak odrębnego prawa rodzinnego, to wydaje się zrozumiałym fakt, że prawodawca kościelny niezmiernie oszczędnie posługuje się terminem „rodzina”. W prawie kanonicznym termin „rodzina” był używany w znaczeniu antycznym na określenie zależności zachodzącej pomiędzy rodzicami a dziećmi (*filiu familias*)⁶, a jeszcze bardziej zależności gospodarczo-finansowej. To właśnie prawodawca upomina administratorów majątku kościelnego, by wypełniali swoje zadania „z pilnością dobrego ojca rodziny” (*diligentia boni patrisfamilias*)⁷. Zwraca uwagę w obydwu kanonach 1071 i 1284 KPK (1983) dawna forma dopełniacza *familifamilias* i *patrisfamilias*. Wyrażenie rodzina, lecz w znaczeniu wielkiej rodziny i jej dalszych pokoleń, występuje w prawie kościelnym w powiązaniu z patronatem rodzinnym⁸ oraz w sprawie pogrzebów, gdy chodzi o uprawnienia w tym zakresie dalszych członków rodziny⁹.

Kodeks Prawa Kanonicznego (1983) używa terminu rodzina dość często w dzisiejszym tego słowa znaczeniu, mając na myśli przede wszystkim rdzeń

⁵ Definicja małżeństwa zamieszczona w KPK w kan. 1055 § 1 została sformułowana następująco: „Małżeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury do dobra małżonków oraz zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało pomiędzy ochrzczonej podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu”.

⁶ KPK (1983), kan. 1071, n. 6; KPK (1983), kan. 1034.

⁷ KPK (1983), kan. 1284 § 1; por. KPK (1917), kan. 1523.

⁸ Na temat patronatu rodzinnego prawodawca nie wypowiada się w KPK (1983); jest o nim mowa w KPK (1917) w kanonach: 1470 § 1, n. 4; 1449; 1455, n. 3.

⁹ KPK (1983), kan. 1241 § 2; KPK (1917), kan. 1218 § 3 i 1229.

rodziny¹⁰, czyli rodziców i dzieci. Prawodawca operuje tym terminem najchętniej przy ustalaniu zadań dla duszpasterzy rodzin¹¹, obowiązków ciążyących na rodzinie katolickiej¹², czy też wtedy, gdy chce uwrażliwić na konieczność słusznego wynagrodzenia dla rodziny¹³, by mogła godnie żyć w rzeczywistości doczesnej.

Znacznie częściej KPK z 1983 r. wypowiada się o rodzicach i dzieciach z osobna, co rodzinę jako całość usuwa wprawdzie na drugi plan, ale jest jak najbardziej słusne w wypadkach, w których chodzi prawodawcy o każdorazowe przypomnienie ich uprawnień i obowiązków. I jeżeli prawo kodeksowe nakłada na rodziców chrześcijańskich „najcięższy obowiązek i najpierwsze prawo” troszczenia się zarówno o fizyczne, społeczne i kulturalne, jak i moralne oraz religijne wychowanie potomstwa, to chce tym obowiązkiem objąć również te rodziny, które nie są oparte o sakramentalne małżeństwo, a także rodziny niepełne¹⁴. Mówiąc innymi słowy, prawodawca chce, aby rodziny bez sakramentalnego małżeństwa, które nie mogą go zawrzeć z racji przeszkody względnie go nie zawarły z zaniedbania, miały te same obowiązki względem swych dzieci, jak rodzice ze ślubem kościelnym¹⁵.

Relacje rodzinne powstałe z pokrewieństwa czy powinowactwa, powodujące określone skutki prawne, wymieniają *expressis verbis*¹⁶ obydwa Kodeksy z 1917 i 1983 r. Ponieważ obecnie również w obrębie prawa kanonicznego

¹⁰ Por. H. Heimerl, Die Familie im Kirchenrecht, „Theologisch – Praktische Quartalsschrift” 1982, R. 30, nr 4, s. 329; E. Przekop, Pozycja rodziny w prawie kanonicznym, „Studia Warmińskie” 1985-1986, t. 22-23, s. 311.

¹¹ Zróżnicowaną problematykę duszpasterstwa rodzin porusza KPK (1983) w kano-nach 528 i 529, 768; 1063; 1128.

¹² Pośród kanonów obowiązującego prawa formułujących ogólnie zadania rodziny chrześcijańskiej zasługuje na uwagę kan. 226 § 1; gdy zaś chodzi o szczegółowe zadania rodziny katolickiej, dotyczą one np. budzenia powołań kapłańskich (kan. 233 § 1) czy też życia członków instytutów świeckich w obrębie rodziny (kan. 714).

¹³ KPK (1983), kan. 282 § 3; 231; 1286.

¹⁴ KPK (1983), kan. 1136; por. identycznie sformułowany dawny kan. 1113.

¹⁵ Por. E. Przekop, Pozycja rodziny, art. cyt. s. 312; H. Stawniak, Udział małżonków – rodziców w kościelnej posłudze uświęcania, „Studia Warmińskie” 1994, t. 31, s. 137-147; R. Sztymmler, Stabilność i rozwój norm dotyczących wychowania dzieci w rodzinie w nauczaniu Kościoła przed Soborem Watykańskim II, „Ius Matrimoniale”, t. 3, Lublin 1992, s. 17-42.

¹⁶ KPK (1983), kan. 108-109; 1091-1092; KPK (1917), kan. 96-97, 1076-1077.

adopcja zrównuje dzieci adoptowane z dziećmi naturalnymi¹⁷, rodzina korzysta ze wszystkich prawnych zabezpieczeń. Podobnie rzecz się ma z legalizacją potomstwa. KPK (1983) ustala, że dziecko niesłubne przez akt legalizacji staje się dzieckiem z prawego łoża (*fit legitima*). Zrównanie co do skutków prawnych dzieci zalegalizowanych z dziećmi prawego łoża jest w zasadzie teraz pełne i tylko wtedy może ulec pewnym ograniczeniom w skutkach prawnych, jeżeli przepis prawa wyraźnie to postanawia¹⁸. Okazuje się jednak, że obecny Kodeks w Księdze *O Ludzie Bożym (De Populo Dei)* nie przewiduje już takich ograniczeń. Np. z grona kandydatów do biskupstwa nie wyklucza już osób zalegalizowanych¹⁹. Gdy chodzi o samą terminologię, przenośnego jedynie znaczenia należy dopatrywać się w określeniu *Familia Pontificia*²⁰ na oznaczenie dworu papieskiego, którego członkowie zwani są w KPK (1917) *Familiares Romani Pontificis*²¹.

1.2. Wewnętrzny ustrój rodziny

Zdaniem wielu kanonistów KPK z 1917 r. hołdował patriarchalnemu wzorcowi rodziny, w której dominuje wspólny autorytet rodziców względem dzieci, a przede wszystkim pierwszoplanowa pozycja ojca. „Te dwie hierarchie – podkreślał Klaus Mördsdorf – tworzą podstawę rodziny, przy czym autorytet rodzicielski jest ogólną, a pozycja ojca szczególną zasadą porządkową rodziny”²². Model patriarchalny wyraża z całą pewnością tradycyjny obraz roli rodziny, jednakże, gdy chodzi o dawne prawo kanoniczne, jest on mniej zakotwiczony w jego normach, aniżeli można by mniemać na pierwszy rzut oka.

¹⁷ KPK (1983), kan. 110 postanawia: „Dzieci adoptowane zgodnie z przepisami prawa cywilnego uważane są za dzieci tego lub tych, którzy je adoptowali”. W poprzednim prawie z 1917 r. zachodziła jedynie przeszkoda małżeńska.

¹⁸ KPK (1983), kan. 1140 proklamuje: „Co do skutków kanonicznych, dzieci, które uzyskały prawność pochodzenia, są zrównane we wszystkim z dziećmi prawego pochodzenia, chyba że prawo wyraźnie co innego zastrzeżę”. W ten sposób obecne prawo kanoniczne nie dyskryminuje dzieci, które bez swojej winy otrzymały życie poza małżeństwem.

¹⁹ Por. T. Pawluk, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie, Olsztyn 1986, s. 181.

²⁰ Por. E. Przekop, *Pozycja rodziny*, art. cyt. s. 312.

²¹ KPK (1917), kan. 328; w obecnym Kodeksie nie wspomina się o niej ani słowem; por. E. Szafronowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, t. 2, Warszawa 1985, s. 62.

²² *Ehe und Familie*, *Staatslexikon*, t. 2, Freiburg 1958, s. 1012.

Kodeks Prawa Kanonicznego papieża Jana Pawła II podtrzymuje wprawdzie pewne ograniczenie statusu kobiety, na przykład w dopuszczaniu do kościelnych urzędów bądź funkcji o charakterze liturgiczno-sakramentalnym, czy też w sądownictwie kościelnym, jednakże w małżeństwie i rodzinie nie mają już miejsca wyżej wzmiankowane relikty patriarchalnej roli mężczyzny²³. Obecnie oboje małżonkowie posiadają równe uprawnienia w sprawie miejsca zamieszkania i obrządku²⁴. Miejscem pochodzenia dzieci jest miejsce zamieszkania rodziców w chwili ich urodzenia, przy różnym miejscu zamieszkania – decyduje o tym adres matki²⁵. W KPK (1983) unika się wyrażenia *patria potestas*, w tym zaś, co dotyczy małżeńskiej wspólnoty życia, oboje małżonkowie mają równe prawa i równe obowiązki.

2. Równe prawa i obowiązki małżonków

We „wspólnocie całego życia”, jaką jest małżeństwo po jego zawarciu, mąż i żona mają jednakowe prawa i jednakowe obowiązki²⁶. Zasadę absolutnej równości prawnej małżonków proklamuje kan. 1135: „Każdemu z małżonków przysługują jednakowe obowiązki i prawa w tym, co dotyczy wspólnoty życia małżeńskiego”. W ten sposób prawodawca w Kodeksie z 1983 r. rozszerzył tę zasadę na wszystkie dziedziny wspólnoty małżeńskiej, nawiązując zresztą do personalistycznej definicji małżeństwa, zaprezentowanej przez Sobór Watykański II i w całej rozciągłości potwierdzonej przez *Kartę Praw Rodziny*²⁷. Poprzedni KPK (1917) „ograniczał się tutaj wyłącznie do deklaracji równości małżonków – jak słusznie zauważył to ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski – w sferze aktów małżeńskich”²⁸ w myśl słów św. Pawła: „Mąż niech oddaje swoją powinność żonie, podobnie też żona mężowi”.

²³ KPK (1983), kan. 230 § 1 i kan. 1024; W schemacie KPK z 1980 r. (kan. 1373 § 2) była mowa, iż funkcję sędziego – gdy tak postanowi Konferencja Biskupów – można powierzyć świeckiemu mężczyźnie. KPK (1983) w kan. 1421 § 2 nie zawiera już takiego ograniczenia w stosunku do kobiet.

²⁴ KPK (1983), kan. 104, 112 § 1, nr 2.

²⁵ KPK (1983), kan. 101.

²⁶ KPK (1983), w kan. 1055 § 1 została podana definicja małżeństwa.

²⁷ Karta Praw Rodziny, art. 2c stwierdza: „W naturalnym uzupełnianiu się mężczyzny i kobiety oboje oni posiadają w małżeństwie tę samą godność i równe prawa”; por. A. Grześkowiak, *Rodzina według Karty Praw Rodziny Stolicy Apostolskiej*, w: *Rodzina środowiskiem życia*, Częstochowa 1994, s. 167.

²⁸ KPK (1917), kan. 1111.

Zasadę równości prawnej małżonków wyrażają dwa kanony obecnego *Kodeksu*, a mianowicie dotyczące i regulujące sprawy zamieszkania i obrządku. Jako pierwszy z nich kan. 104 stwierdza, iż „Małżonkowie winni mieć wspólne stałe lub tymczasowe zamieszkanie”, to jednak „z racji prawnej separacji albo innej słusznej przyczyny, każde z nich może mieć własne stałe lub tymczasowe zamieszkanie”. Należałoby w tym miejscu przypomnieć, że *Kodeks* z 1917 r. postanawiał w tej samej materii, iż tzw. koniecznym miejscem stałego zamieszkania żony, nie posiadającej prawnej separacji od męża, było miejsce stałego zamieszkania męża. Jedynie żona, która uzyskała prawną separację od męża, mogła nabyć własne stałe miejsce zamieszkania²⁹, nie posiadająca zaś prawnej separacji – zaledwie zamieszkanie tymczasowe.

Następnym dowodem na potwierdzenie zasady równości prawnej małżonków jest kan. 112 § 1, n. 2, zezwalający każdej ze stron – w czasie zawierania małżeństwa bądź jego trwania – na przyjęcie obrządku współmałżonka. W KPK (1917)³⁰ uprawnienie to przysługiwało jedynie żonie. Dawne prawo obrządkowe podkreślało tu jednak priorytet ojca, zwłaszcza wtedy, gdy małżonkowie – rodzice katolicycy przynależeli do różnych obrządków (np. rzymskokatolickiego i jakiegoś wschodniego). W takim przypadku, stosownie do zasady *prolis sequitur ritum patris*³¹, dziecko było chrzczone w obrządku ojca, chyba że co innego zastrzeżone było prawem specjalnym³². Także przy ustalaniu miejsca pochodzenia dziecka (*locum originis*) *Kodeks* z 1917 r. postanawiał, iż miejscem tym jest to, w którym ojciec dziecka – w chwili jego urodzenia – miał zamieszkanie stałe lub, w razie jego braku – tymczasowe. Jednakże, co się tyczyło dzieci np. nieślubnych³³, decydowało o tym już zamieszkanie matki.

²⁹ KPK (1917), kan. 93 § 1 i § 2; por. W. Góralski, Prawo rodzinne w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. RTK 35(1988), z. 5, s. 103.

³⁰ KPK (1917), kan. 98 § 4; por. P. Pałka, Przynależność do obrządku i jego zmiana w świetle nowych przepisów Kościoła, RTK 10(1963), z. 4, s. 83-96.

³¹ KPK (1917), kan. 756 § 2; por. E. Przekop, Sakramenty święte w prawie Kościoła Wschodnich, Lublin 1979, s. 21.

³² U Italogreków było dozwolone, aby chrzest odbywał się w obrządku matki, jeżeli ojciec obrządku greckiego na to się zgadzał. U Rusinów w Galicji znowu córki miały iść za obrządkiem matki, synowie zaś za obrządkiem ojca. Jedynie dzieci duchownych greckokatolickich (Ukraińcy) miały wszystkie przynależać do obrządku greckiego (zwanego dziś wschodnio-bizantyjskim). Por. E. Przekop, Sakramenty święte, dz. cyt., s. 21n.

³³ Por. E. Przekop, Pozycja rodziny, art. cyt., s. 313.

3. Rodzice – pochodzenie dziecka

Relacje rodzinne, które powstały z pokrewieństwa lub z powinowactwa oraz adopcji powodujące określone skutki prawne, wymieniają oba *Kodeksy Prawa Kanonicznego* (z 1917 i 1983).

Bardzo ważne zagadnienie pochodzenia dziecka KPK (1983) reguluje w czterech kanonach 1137; 1138; 1139 i 1140. W kan. 1137 ustalane jest kryterium uznania dziecka posiadającego prawne pochodzenie. Mianowicie, stwierdza się tutaj, że „za dzieci prawnego pochodzenia uważa się poczęte lub urodzone z małżeństwa ważnego lub mniemanego”. Znikła w ten sposób norma poprzedniego Kodeksu (1917), według której za pochodzących z prawnego małżeństwa nie mogły być uznane dzieci urodzone z małżeństwa ważnego, jeśli rodzicom – z uwagi na złożenie przez jedną ze stron profesji zakonnej lub przyjęcie wyższych święceń – nie wolno było korzystać z praw małżeńskich w czasie poczęcia dziecka³⁴. Podstawą zatem przyjęcia prawnego pochodzenia dziecka jest w kan. 1137 istnienie ważnego małżeństwa, to znaczy ważnie zawartego według formy kanonicznej, lub małżeństwa mniemanego. Małżeństwo mniemane – jak to określa kan. 1061 § 3 – jest związkiem nieważnie zawartym „w dobrej wierze przez jedną przynajmniej ze stron, dopóki obydwie strony nie upewnią się o jego nieważności”³⁵.

Kan. 1138 reguluje sprawę ojcostwa dziecka. W § 1 kanonu, który jest powtórką z poprzedniego *Kodeksu*, postanawia się, iż „ojcem jest ten, na którego wskazuje prawny związek małżeński, chyba że przy pomocy niezbitych argumentów udowodni się coś innego”³⁶. Jest to zasada przejęta z prawa rzymskiego³⁷. Zasadę tę uznaje polski Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy, dopuszczając powództwo męża³⁸ o zaprzeczenie ojcostwa w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym dowiedzial się o urodzeniu dziecka przez żonę.

W § 2 tegoż kanonu przyjmuje się z kolei inne domniemanie prawne, że „za dzieci prawnego pochodzenia uważa się te, które urodziły się przynajmniej po 180 dniach od zawarcia małżeństwa albo w ciągu 300 dni od dnia rozwiązania życia małżeńskiego”, co stanowi nieznacznie tylko zmodyfikowane

³⁴ KPK (1917), kan. 1114; por. E. Szafrowski, *Podręcznik*, dz. cyt., s. 219.

³⁵ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, dz. cyt., s. 216.

³⁶ KPK (1917), kan. 1114; por. W. Góralski, *Prawo rodzinne*, art. cyt., s. 104.

³⁷ Por. R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 267.

³⁸ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, dz. cyt., s. 217.

ustalenie KPK (1917)³⁹. Rozwiązanie życia małżeńskiego, o którym wspomina się w kan. 1138 § 2, może nastąpić: przez śmierć małżonka; wydanie prawomocnego wyroku sądu kościelnego stwierdzającego nieważność małżeństwa względnie udzielenie dyspensy papieskiej od małżeństwa ważnie zawartego lecz niedopełnionego.

Dzieci ze związku pozamałżeńskiego mogą – na mocy przepisu kan. 1139 – uzyskać prawa dzieci ślubnych w wyniku tzw. zalegalizowania – legitymacji (*legitimatio prolis*). Zalegalizowanie dzieci pozamałżeńskich może odbyć się poprzez późniejsze małżeństwo rodziców, zarówno ważne, jak i domniemane, oraz na mocy reskryptu Stolicy Apostolskiej. Przytoczona dyspozycja rozszerza więc na korzyść dzieci możliwość legalizacji, pomija bowiem klauzulę⁴⁰ zawartą w dawnej ustawie kodeksowej z 1917 r., która uzależniała legalizowanie potomstwa – poprzez późniejsze małżeństwo rodziców – od ich zdolności do zawarcia między sobą małżeństwa w czasie poczęcia, ciąży lub urodzenia, np. z powodu istniejącej przeszkody zrywającej⁴¹. Oznacza to, że obecnie w każdym przypadku późniejszego zawarcia małżeństwa przez rodziców ma miejsce legalizacja potomstwa. Legalizacja dzieci następuje również poprzez konwalidację⁴² (uważnienie) małżeństwa w związku.

Jeżeli chodzi o skutki prawne legalizacji potomstwa, prawodawca nadmienia w kan. 1140⁴³, że dzieci legitymowane „są zrównane we wszystkim z dziećmi prawnego pochodzenia, chyba że prawo wyraźnie co innego zastrzeża”.

Prawo kanoniczne utrzymując podział dzieci na ślubne i pozamałżeńskie nie dyskryminuje dzieci, które bez swojej winy otrzymały życie poza małżeństwem, lecz „pragnie działać zabezpieczająco na rzecz odpowiedzialności rodziców, moralności oraz prawidłowego rozwoju życia rodzinnego, a przede wszystkim dla dobra samych dzieci, jako że dziecko może znaleźć właściwe

³⁹ KPK (1917), kan. 1115 § 2; por. T. Pawluk, Prawo kanoniczne, dz. cyt., s. 217.

⁴⁰ KPK (1917), kan. 1116; por. T. Pawluk, Prawo kanoniczne, dz. cyt., s. 217; E. Przekop, Przewodnik duszpasterski według Kodeksu Jana Pawła II, Olsztyn 1990, s. 179.

⁴¹ Por. E. Przekop, Przewodnik duszpasterski, dz. cyt., s. 180.

⁴² Por. W. Góralski, Prawo rodzinne, art. cyt., s. 105.

⁴³ Stanowi powtórzenie normy KPK (1917) zawartej w kan. 1117. Dawny Kodeks wykluczał dzieci legitymowane od godności kardynalskiej, biskupstwa, funkcji prałata i opata udzielnego. Restrykcje te dziś już nie obowiązują w prawie powszechnym Kościoła, choć mogą być jeszcze podyktowane prawem partykularnym, na przykład gdy chodzi o dopuszczenie na urząd wyższego przełożonego zakonnego; E. Przekop, Przewodnik duszpasterski, dz. cyt., s. 180.

warunki do pełnego rozwoju tylko w rodzinie”⁴⁴. Funkcja wychowawcza rodziny ma swoje źródło w naturalnym związaniu rodziców i dzieci. Rodzice⁴⁵, ponieważ dali życie dzieciom – jak stwierdza *Karta Praw Rodziny* – mają pierwotne i niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowania potomstwa. Papież Jan Paweł II w swej Adhortacji apostołskiej *Familiaris consortio* przypomina rodzicom, iż do nich należy stworzyć „taką atmosferę rodzinną, przepojoną szacunkiem i miłością do Boga i ludzi, aby sprzyjała całemu osobistemu i społecznemu wychowaniu dziecka” (FC 36, por. DWCH 3)⁴⁶.

4. Relacje między rodzicami i dziećmi

Gdy chodzi o relacje pomiędzy rodzicami a dziećmi, w istotnych sprawach zostały one w KPK (1983) potraktowane tak samo, jak w KPK (1917). A zatem nadal mówi się o władzy rodzicielskiej, która niekiedy oznacza brak lub ograniczenie zdolności procesowej u małoletnich dzieci, w imieniu których stają przed sądem ich rodzice, opiekunowie lub kuratorzy. Tego rodzaju ograniczenie ze strony prawa nie oznacza jakiegoś przywileju rodziców w tej dziedzinie, ale głównie i przede wszystkim ochronę interesów dziecka⁴⁷.

Kan. 97 KPK (1983) ustala wiek pełnoletności osób na 18 lat, zmieniając dość znacznie ustalenie KPK (1917)⁴⁸ w tym względzie, a tym samym dostosowując je do norm obowiązującego ustawodawstwa cywilnego⁴⁹.

W kan. 98 § 1 stwierdza się, iż osobie pełnoletniej „przysługuje pełne wykonywanie jej uprawnień”. Natomiast w § 2 tegoż kanonu ustawodawca stanowi, iż „w wykonywaniu swoich uprawnień osoba małoletnia podlega władzy rodziców lub opiekunów, z wyjątkiem tych spraw, w których małoletni – na podstawie prawa Bożego lub kanonicznego – są wyjęci spod ich władzy. Co do ustanowienia opiekunów oraz ich władzy nad dziećmi, należy zachować przepisy prawa cywilnego”. Małoletni podlegają władzy rodzicielskiej lub władzy opiekunów we wszystkich sprawach z wyjątkiem tych, o których generalnie

⁴⁴ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, dz. cyt., s. 217.

⁴⁵ *Karta Praw Rodziny*, art. 5.

⁴⁶ Por. A. Grzeškowiak, *Rodzina według*, art. cyt., s. 177.

⁴⁷ Por. E. Przekop, *Pozycja rodziny*, art. cyt., s. 314; por. H. Heimerl, *Die Familie*, art. cyt., s. 330n.

⁴⁸ KPK (1917), kan. 88 § 1 wyznaczał bowiem znacznie wyższy wiek, mianowicie ukończenie 21 lat.

⁴⁹ Przepisy prawa kanonicznego w tej materii pokrywają się z przepisami ustawodawstwa świeckiego obowiązującymi w Polsce.

wspomina wyżej przytoczony kanon. Nawiązując do tego ogólnego sformułowania, można stwierdzić, iż na podstawie prawa Bożego niepełnoletni mogą sami⁵⁰ – niezależnie od rodziców lub opiekunów – dokonać wyboru stanu życia, decydować o przyjęciu chrztu⁵¹, zawarciu małżeństwa⁵², wyborze stanu duchownego⁵³. Na podstawie zaś prawa kanonicznego osoba małoletnia może – po ukończeniu siedmiu lat życia – nabyć własne tymczasowe zamieszkanie⁵⁴, uzyskawszy zaś usamodzielnienie – zgodnie z prawem cywilnym – także własne zamieszkanie stałe. Może poza tym – po osiągnięciu 14 lat życia – powrócić do Kościoła rzymskokatolickiego, jeżeli uprzednio została włączona do Kościoła innego obrządku⁵⁵ (np. ormiańskiego) wskutek prawnego przejścia do niego przez rodziców.

Z kolei, gdy chodzi o ustanowienie dla małoletnich prawnych opiekunów oraz określenie ich władzy, stosować się należy do prawa cywilnego obowiązującego w danym kraju, a zatem w naszych polskich warunkach do Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego⁵⁶. Oznacza to, iż opiekun ustanowiony w myśl prawa cywilnego jest tym samym prawnym opiekunem niepełnoletniego i na forum kościelnym. Jednakże prawo kanoniczne, głównie partykularne, może tu postanowić inaczej, np. iż biskupowi diecezjalnemu wolno jest ustanowić innego opiekuna. Warto tu jednak podkreślić, iż dyspozycja kan. 98 § 2 różni się nieco od brzmienia analogicznej normy KPK (1917)⁵⁷. Nowość stanowi tu w szczególności dodanie w KPK (1983) wzmianki o stosowaniu się do przepisów prawa państwowego w ustanawianiu opiekunów.

⁵⁰ KPK (1983), kan. 219 stanowi: „Wszyscy wierni mają prawo być wolni od jakiegokolwiek przymusu w wyborze stanu życia; przez stan życia należy tu rozumieć trwałą sytuację życiową człowieka, pochodzącą z jego wyboru, mającą wpływ na jego pozycję rodzinną – prawną”; por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. 2, *Lud Boży*, s. 40; *Prawo człowieka do swobodnego podjęcia decyzji*, co do wyboru drogi życiowej potwierdza również *Karta Praw Rodziny* w art. 1; por. A. Grześkowiak, *Rodzina według*, art. cyt., s. 167.

⁵¹ KPK (1983), kan. 865 i kan. 866.

⁵² KPK (1983), kan. 1058.

⁵³ KPK (1983), kan. 1026; stanu zakonnego, kan. 643 § 1, n. 4.

⁵⁴ KPK (1983), kan. 105 § 1; por. E. Szafranski, *Podręcznik*, dz. cyt., s. 218.

⁵⁵ KPK (1983), kan. 112 § 1, n. 3; por. W. Góralski, *Prawo rodzinne*, art. cyt., s. 106.

⁵⁶ *Dz. U. R. P.*, 1964, nr 9, poz. 59, art. 3: *Opieka i kuratela*, rozdz. 1, *Opieka nad małoletnim*.

⁵⁷ KPK (1983), kan. 89; por. E. Szafranski, *Podręcznik*, dz. cyt., s. 218.

Natomiast wobec dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską, rodzice mają obowiązki związane z jego wychowaniem. W kan. 1136 postanawia się co następuje: „Rodzice mają najcięższy obowiązek i najpierwsze prawo troszczenia się zgodnie, według swoich możliwości, o wychowanie potomstwa zarówno fizyczne, społeczne i kulturalne, jak i moralne oraz religijne”⁵⁸. Wychowanie potomstwa pozostaje jednym z celów wspólnoty życia małżeńskiego, skierowanej – jak podkreśla *Karta Praw Rodziny*⁵⁹ – m.in. do wychowania dzieci. W rodzinie należy stworzyć dziecku takie warunki, aby mogło się ono rozwinąć wszechstronnie, a następnie włączyć się do życia społecznego oraz podjąć życie w pełni ludzkie i chrześcijańskie (DWCH 3). Podobnie proklamuje KPK z 1983 r. w kan. 793 § 1, dodając, iż „rodzice katolicy mają obowiązek i prawo dobrania takich środków i instytucji, np. szkoły, przy pomocy których, uwzględniając miejscowe warunki, mogliby lepiej zadbać o katolickie wychowanie swoich dzieci”. Zwrócenie tak baczonej uwagi przez prawo kanoniczne na powinność wieloaspektowego wychowania potomstwa stanowi konsekwencję nauki Soboru Watykańskiego II zawartej w cytowanej już wyżej Deklaracji o Wychowaniu Chrześcijańskim *Gravissimum educationis*⁶⁰.

Kodeks z 1983 r., podobnie jak KPK (1917), uznaje instytucję adopcji. Kan. 110 stwierdza: „Dzieci, które zostały adoptowane zgodnie z przepisami prawa cywilnego, uważa się za dzieci osoby lub osób je adoptujących”. Warunkiem więc uznania na forum kościelnym adopcji dziecka jest akt prawny przysposobienia, dokonany stosownie do przepisów prawa cywilnego obowiązujących w danym kraju. I tak, np. w Polsce miarodajne będzie orzeczenie przysposobienia przez Sąd Opiekuńczy na żądanie przysposabiającego⁶¹.

5. Rodzina w relacji do Kościoła i społeczeństwa

Rodzice pozostają zawsze na pierwszym miejscu bezpośrednimi wychowawcami w stosunku do swoich dzieci. Rodzice mają też w tej dziedzinie pierwsze i podstawowe uprawnienia. „Są wychowawcami – przypomina Ojciec Święty Jan Paweł II – ponieważ są rodzicami” (LdR 16). Jeżeli zadanie

⁵⁸ Por. J. Michalski, Wychowanie do życia w rodzinie trwałej w aspekcie prawno-duszpasterskim, „Studia Warmińskie” 1994, t. 31, s. 255.

⁵⁹ Karta Praw Rodziny, art. 5: „Rodzice, ponieważ dali życie dzieciom, mają niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców”.

⁶⁰ Por. W. Góralski, Prawo rodzinne, art. cyt., s. 107.

⁶¹ Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy (1964), art. 117 § 1.

to rodzice z kolei dzielą z innymi ludźmi, a także z instytucjami, na przykład z Kościołem i społeczeństwem, to zawiera się w tym prawidłowe odzwierciedlenie zasady pomocniczości. W tych dziedzinach, gdzie rodzina nie jest w stanie działać skutecznie sama, zasada pomocniczości wspiera wysiłek rodziców. „Wszyscy inni uczestnicy procesu wychowawczego – stwierdza dalej papież Jan Paweł II – działają poniekąd w imieniu rodziców w oparciu o ich zgodę, a w pewnej mierze na ich zlecenie”⁶².

5.1. Rodzina a Kościół

Zarówno w KPK (1917), jak i w KPK (1983) odczuwa się brak zasadniczych wypowiedzi na temat pozycji rodziny w Kościele. Pod względem treści godne jest zauważenia to, że *Kodeks* papieża Jana Pawła II⁶³ przypisuje rodzinę do zadań osób świeckich żyjących w stanie małżeńskim. Natomiast tak małżeństwo, jak i rodzinę wyłącza się z kręgu osób duchownych. Diakon, który jest żonaty, pojawia się tutaj jako wyjątek w regule⁶⁴.

W obrębie Kościoła rodzina jest podmiotem duszpasterstwa, inaczej mówiąc nosicielem kościelnego życia i działania „ku zbudowaniu ludu Bożego”⁶⁵. Ojciec Święty Jan Paweł II podkreśla tu z całą mocą: „Nie chodzi tylko o to, ażeby wychowanie religijno-moralne powierzać Kościołowi, ale żeby wspólnie z nim wychowywać. Jeszcze więcej, chodzi o to, ażeby rodzina wychowująca czyniła to w Kościele, biorąc w ten sposób udział w życiu i misji Kościoła. Kościół pragnie nade wszystko wychować poprzez rodzinę, w oparciu o właściwą jej łaskę stanu i charyzmat wspólnoty rodzinnej” (LdR 16).

Jedną z dziedzin, w której rodzina odgrywa niezastąpioną rolę, jest wychowanie religijne, dzięki któremu – cytując słowa papieża Jana Pawła II – „wzrasta ona jako «Kościół domowy»” (LdR 16). Wychowanie religijne dzieci ustawia rodzinę w obrębie Kościoła jako prawdziwy podmiot ewangelizacji i apostołstwa, pamiętając przy tym, że ma to być katolickie wychowanie (*educatio catholica*), oparte zatem na nauce Kościoła i nastawione na rozwój chrześcijańskiego życia⁶⁶. Przede wszystkim spoczywa na rodzicach obowią-

⁶² Tamże, s. 46.

⁶³ KPK (1983), kan. 226 § 1; por. FC 47 i 56; H. Heimerl, Die Familie, art. cyt., s. 331; por. E. Przekop, Pozycja rodziny, art. cyt., s. 314.

⁶⁴ KPK (1983), kan. 1042, n. 1.

⁶⁵ KPK (1983), kan. 226, n. 1: „peculiari officio tenentur per matrimonium et familiam ad aedificationem populi Dei allaborandi”.

⁶⁶ KPK (1983), kan. 794.

zek katechetycznego kształtowania swych dzieci w wierze i życiu chrześcijańskim poprzez słowo i własny przykład⁶⁷ (*verbo et exemplo filios in fide et vitae christianae praxi efformandi*). Obowiązkiem rodziców jest zatroszczyć się o chrzest swoich dzieci w pierwszych tygodniach po urodzeniu. Mają więc zwrócić się jak najszybciej do proboszcza z prośbą o ten sakrament i poddać się odpowiedniemu przygotowaniu⁶⁸. Następnie KPK (1983) w kan. 890 poleca rodzicom troskę o właściwe przygotowanie dzieci do bierzmowania⁶⁹, jak również o przyjęcie przez nie tego sakramentu w odpowiednim czasie. Z kolei w kan. 914 ustawodawca w KPK (1983) stanowi, iż „jest przede wszystkim obowiązkiem rodziców oraz tych, którzy ich zastępują, (...) troszczyć się, ażeby dzieci, po dojściu do używania rozumu, zostały odpowiednio przygotowane i jak najszybciej posilały się Bożym pokarmem, po uprzedniej sakramentalnej spowiedzi”⁷⁰. W wychowaniu swych dzieci winni rodzice zwrócić też uwagę na właściwe zrozumienie ducha pokuty chrześcijańskiej⁷¹. Do rodziny chrześcijańskiej należy w szczególności sposób budzenie powołań kapłańskich i zakonnych⁷². Odpowiedzialność za przyjęcie sakramentu chorych ponoszą *propinqui* – bliscy, czyli dalszy krąg osób, który jednak z pewnością i w pierwszym rzędzie obejmuje rodzinę⁷³. Również w przygotowaniu do małżeństwa rodzina ma odgrywać znaczącą rolę. Jej zadaniem jest przecież wychowanie osób umięających kochać, które potrafią dać wyraz swej miłości w stosunkach międzyludzkich. To szczególne zadanie rodziny podkreśla wyraźnie cytowana już Adhortacja apostołska *Familiaris consortio* (FC 66). Nie wyszczególnia natomiast roli miłości KPK (1983), jeśli pominiemy ograniczony zasięg wpływu rodziców na zawieranie małżeństwa przez niepełnoletnich⁷⁴. Religijne zaś

⁶⁷ KPK (1983), kan. 774 § 2; por. H. Heimerl, *Die Familie*, art. cyt., s. 331; E. Przekop, *Pozycja rodziny*, art. cyt., s. 315; W. Góralski *Prawo rodzinne*, art. cyt., s. 107.

⁶⁸ KPK (1983), kan. 867.

⁶⁹ Por. H. Stawniak, *Udział małżonków – rodziców*, art. cyt., s. 138-142.

⁷⁰ Tamże, s. 144n.

⁷¹ KPK (1983), kan. 1249 i 1252; E. Przekop, *Pozycja rodziny*, art. cyt., s. 315; H. Stawniak, *Udział małżonków*, art. cyt., s. 147.

⁷² KPK (1983), kan. 233 § 1.

⁷³ KPK (1983), kan. 1001; por. H. Stawniak, *Udział małżonków*, art. cyt., s. 145.

⁷⁴ KPK (1983), kan. 1971 § 1 n. 6.

życie rodzinne⁷⁵ znajduje w *Kodeksie* o tyle uwzględnienie, o ile wzrost świętości życia, a zwłaszcza modlitwa w rodzinie jest celem duszpasterstwa⁷⁶.

Rodzina jest nie tylko sama w sobie podmiotem duszpasterstwa, lecz także przedmiotem troski Kościoła⁷⁷. Do pasterzy Kościoła należy więc poprzez odpowiednie ustawy i działania duszpasterskie ochrona małżonków i rodzin oraz niesienie im pomocy.

Pierwszą osobą odpowiedzialną za duszpasterstwo rodzin w diecezji jest biskup diecezjalny. Musi on poświęcić rodzinom swoje zainteresowanie, troskę i czas, zapewnić rodzinom właściwych ludzi i środki, nade wszystko jednak winien biskup okazywać osobiste poparcie rodzinom i tym wszystkim, którzy w różnych strukturach diecezjalnych pomagają mu w duszpasterstwie rodzin⁷⁸. Ma on uczynić wszystko, ażeby jego diecezja stawała się coraz bardziej prawdziwą „rodziną diecezjalną”, wzorem dla tych wszystkich rodzin, które do niej należą⁷⁹. Przy porządkowaniu wszelkich duszpasterskich zarządzeń, winien miejscowy biskup diecezjalny zasięgać rady doświadczonych mężczyzn i kobiet, co oznacza współpracę ojców i matek w prowadzeniu duszpasterstwa rodzinnego⁸⁰.

Biskupi mają posługiwać się w szczególności sposobem kapłanami, których zadanie – jak wyraźnie podkreślił Synod Biskupów z 1980 r. – stanowi istotną część posługiwania Kościoła na rzecz małżeństwa i rodziny. Duszpasterze mają więc troszczyć się o to, by wspólnota kościelna stanowiła pomoc dla wiernych w zachowaniu stanu małżeńskiego w duchu chrześcijańskim i jego doskonaleniu. Poprzez głoszone homilie i katechezę, a także za pomocą środków

⁷⁵ FC 55-62. Karta Praw Rodziny, art. 7 stwierdza: „Każdej rodzinie przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego w ognisku domowym pod kierunkiem rodziców, jak również prawo do publicznego wykonywania i głoszenia swojej wiary oraz swobodnego wyboru programów wychowania religijnego”.

⁷⁶ KPK (1983), kan. 528 i 529; por. E. Przekop, *Pozycja rodziny*, art. cyt., s. 315.

⁷⁷ Schemat KPK (1983) rozesłany w 1980 r. do różnych gremiów konsultacyjnych w swym kan. 271 stwierdzał: „Ecclesiae autem pastorum est aptis legibus et actione pastoralis coniuges et familias tueri et adiuuare”.

⁷⁸ Pojęcie „duszpasterstwo rodzin” wyjaśnia szczegółowo K. Wojacek, *Koncepcja duszpasterstwa rodzin w Familiaris Consortio, Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła*, Lublin 1985, s. 275-290.

⁷⁹ FC 73; E. Przekop, *Pozycja rodziny*, art. cyt., s. 316.

⁸⁰ KPK (1917), kan. 1064.

masowego przekazu⁸¹, winni pouczać dzieci, młodzież i dorosłych o znaczeniu małżeństwa oraz o obowiązkach małżonków i rodziców, mają zadbać, o czym już wspominaliśmy, o odpowiednie przygotowanie do małżeństwa⁸², a potem nieść duszpasterską pomoc małżonkom.

W każdej parafii rodziny w szczególny sposób są powierzone proboszczowi⁸³. Do niego należy przygotowanie rodziców przed chrztem. Z nim współpracują oni w przygotowaniu swych dzieci do bierzmowania i pierwszej Komunii świętej oraz sakramentu pokuty⁸⁴. Wszystkie te ww. postanowienia są przedstawiane jako ówczesnie nowe rozwiązania, przynajmniej pod względem wyrazistości sformułowania. Jedynie kan. 914 KPK (1983) miał swój odpowiednik i to tylko w pewnej mierze w dawnym KPK (1917)⁸⁵.

W dziedzinie wychowania dzieci trzeba mówić o koordynacji poczynań rodziny i Kościoła. Nie ulega wątpliwości, że rodzice⁸⁶ mają pierwszorzędne prawo i zadanie wychowania swych dzieci, ale to samo zadanie w szczególny sposób przysługuje także Kościołowi⁸⁷. Szkoła natomiast jest jedynie narzędziem wspierającym rodziców w ich zadaniach wychowawczych⁸⁸. Nie wydaje się, by ta cecha szkoły miała ulec zmianie, jeżeli nawet Kościół skorzystał – przy odpowiednich ku temu warunkach – ze swego prawa do zakładania i prowadzenia szkół.

Ochrona rodziny, którą zalicza się do zadań pasterzy Kościoła, wyraża się również w prawnych przywilejach małżeństwa, które podtrzymuje także KPK (1983). Zwłaszcza zaś chodzi o zasadę, że małżeństwo cieszy się względami prawa (*favor iuris*) i dlatego w wypadku wątpliwości należy uważać małżeństwo za ważne zawarte, dopóki nie stwierdzi się z całą pewnością jego nieważności⁸⁹. Zasada ta spełnia w kanonicznym prawie małżeńskim dwie bardzo

⁸¹ KPK (1983), kan. 768 § 2.

⁸² KPK (1983), kan. 1063.

⁸³ KPK (1983), kan. 529 § 1.

⁸⁴ KPK (1983), kan. 851, n. 2.

⁸⁵ Por. W. Góralski, Prawo rodzinne, art. cyt., s. 107; E. Przekop, Pozycja rodziny, art. cyt., s. 316.

⁸⁶ KPK (1983), kan. 793 § 1.

⁸⁷ KPK (1983), kan. 794 § 1.

⁸⁸ KPK (1983), kan. 800 § 1; por. H. Heimerl, Die Familie, art. cyt., s. 333; E. Przekop, Pozycja rodziny, art. cyt., s. 317.

⁸⁹ KPK (1983), kan. 1014 i 1060; por. E. Przekop, Przewodnik duszpasterski, dz. cyt., s. 111n.

ważne funkcje: 1) pozwala mianowicie przeciąć stan niepewności w wypadku wątpliwości, czy małżeństwo zostało ważnie zawarte; 2) zmierza wprost do ochrony prawa Bożego w zakresie istotnych przymiotów małżeństwa, jakimi są jedność i nierozzerwalność. Powściągliwość w ogłaszaniu nieważności małżeństwa przez Sądy kościelne służy również ochronie małżeństwa i rodziny, choć nie można tego uważać za główny środek ochrony tej instytucji.

Jeszcze jednym przejawem w KPK (1983) jest wyraźne żądanie wobec kościelnego pracodawcy, aby (np. proboszcz) wypłacał świeckim pracownikom oraz żonatym diakonom stałym godziwe wynagrodzenie za ich służbę, ponieważ na nich to spoczywa obowiązek materialnego utrzymania rodziny⁹⁰. Wymagania służby duszpasterskiej, jak też osobiste zaangażowanie się samych pracowników kościelnych (np. organista, kościelny, katecheta) nie zawsze pozwala na ściśle określenie godzin pracy, jednak ojcom i matkom zatrudnionym na rzecz Kościoła należy pozostawić dostateczną ilość czasu i siły na wypełnienie ich obowiązków rodzinnych.

5.2. Rodzina a społeczeństwo

Kościół opowiada się za ochroną i poparciem rodziny przez społeczeństwo. Zgodnie ze swym posłannictwem, czyni to najwyraźniej w dziedzinie wychowania, szczególnie w ramach szkoły, która od dawna jest przedmiotem układów i uzgodnień między Kościołem a państwem. Rodzina bowiem i społeczeństwo uzupełniają się w funkcji obrony i rozwoju dobra wszystkich ludzi i każdego człowieka. Jednak społeczeństwo, a mówiąc ściślej państwo, powinno uznać, że „rodzina jest społecznością cieszącą się własnym i pierwotnym prawem”, a zatem państwo jest ściśle zobowiązane do przestrzegania w odniesieniu do rodziny zasady pomocniczości⁹¹.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. stawia przed społeczeństwem wymagania udzielania rodzinie szacunku i poparcia w dziedzinie chrześcijańskiego wychowania⁹². Aby rodzice chrześcijańscy mogli prawidłowo wypełniać swoje zadania wychowawcze, do czego mają niezbywalne prawo, winni uzyskać państwowe potwierdzenie swobodnego prawa wyboru szkoły, jak również

⁹⁰ KPK (1983), kan. 281 § 3 i 231 § 2; por. Karta Praw Rodziny, dz. cyt. 10.

⁹¹ DWCH 5; FC 45; Karta Praw Rodziny, dz. cyt. 5 i 6.

⁹² KPK (1983), kan. 793 § 2: „Rodzice mają prawo otrzymania od państwa pomocy potrzebnych do katolickiego wychowania dzieci”.

przepisy zabezpieczające religijne i moralne wychowanie dzieci⁹³. „Rodzice mają prawo – głosi także *Karta Praw Rodziny* – do swobodnego wyboru szkół lub innych środków niezbędnych do kształcenia dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami”⁹⁴. Papież Jan Paweł II w *Liście do Rodzin* zauważa, iż „chodzi tu o prawo ściśle związane z zasadą wolności religijnej” (LdR 16).

Podkreślenie tych właśnie niezbędnych uprawnień katolickich rodziców przez KPK (1983) i *Kartę Praw Rodziny* oraz przez papieża Jana Pawła II w *Liście do Rodzin*, a wcześniej w Adhortacji apostołskiej *Familiaris consortio*, zasługuje na szczególną uwagę, tym więcej, gdy się zważy, że w dawnym KPK (1917) oraz dokumentach przedsoborowych brakowało w tej materii jakichkolwiek wyraźnych i zdecydowanych przepisów.

Poza materią dotyczącą kształcenia i wychowania, temat: społeczeństwo w służbie rodziny⁹⁵ jest poruszany w obecnym *Kodeksie* z 1983 r. także z okazji omawiania innych spraw. Nie ulega wątpliwości, że zadania nałożone na wszystkich ludzi świeckich kształtowania przez nich doczesnych dróg w duchu Ewangelii⁹⁶, rozciągają się w tym samym stopniu na rodzinę katolicką. Kościół obstaje niewzruszenie przy własnej kompetencji odnośnie do małżeństw osób ochrzczonych, broniąc je przed nielegalnym wkraczaniem władzy cywilnej w dziedzinę życia duchowego⁹⁷. Nie zamierza się przez to powiedzieć, że władza państwowa nie posiada żadnych prawnych i doczesnych kompetencji nad małżeństwami i to nie tylko wtedy, gdy chodzi o prowadzenie ewidencji, czy rejestracji zawieranych małżeństw przez właściwe urzędy stanu cywilnego. Wtedy to, gdy reguluje ona cywilno-prawny sposób zawierania związków małżeńskich, które z kolei uznawane są wobec prawa państwowego. Warto tu podkreślić i wspomnieć o istotnym nowym rozwiązaniu w polskim Konkordacie z 1993 r. w dziedzinie przepisów dotyczących zawierania małżeństw. Konkordat stwarza bowiem nupturientom możliwość zawarcia małżeństwa kanonicznego, które może wywołać także skutki cywilne, tj. takie, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim. Nowe rozwiązanie

⁹³ KPK (1983), kan. 797: „W wyborze szkoły rodzice powinni mieć prawdziwą wolność”; kan. 799 nakłada na wiernych poważny obowiązek starania się o to, „ażeby ustawy państwowe dotyczące kształcenia młodzieży zapewniały jej także w szkole wychowanie religijne i moralne, zgodnie z sumieniem rodziców”.

⁹⁴ *Karta Praw Rodziny*, dz. cyt. 5a.

⁹⁵ Jan Paweł II w *Liście do Rodzin* *Gratissimam sane* poświęca tej sprawie n. 17.

⁹⁶ KPK (1983), kan. 225 § 2.

⁹⁷ KPK (1983), kan. 1059; por. E. Przekop, *Pozycja rodziny*, art. cyt., s. 318.

przynosi art. 10 ust. 1 Konkordatu w brzmieniu, jak następuje: „Od chwili zawarcia, małżeństwo kanoniczne wywiera takie skutki, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim; jeżeli: 1) między nupturientami nie istnieją przeszkody wynikające z prawa polskiego; 2) złożą oni przy zawieraniu małżeństwa zgodne oświadczenie woli dotyczące wywarcia takich skutków; 3) zawarcie małżeństwa zostało wpisane w aktach stanu cywilnego na wniosek przekazany Urzędowi Stanu Cywilnego w terminie pięciu dni od zawarcia małżeństwa”⁹⁸.

Wyrażając najbardziej lapidarnie postanowienie przytoczonego zapisu konkordatowego należy powiedzieć, że małżeństwu kanonicznemu (w przypadku ślubu kościelnego) przyznaje się skutki cywilne, jeżeli zostają spełnione wymienione wyżej warunki. Oznacza to, że od samej chwili zawarcia małżeństwo kościelne posiada jednocześnie walor prawny na forum państwowym. Stworzenie zatem katolikom możliwości wyrażania tylko jeden raz konsensu małżeńskiego (mającego walor prawny zarówno wobec Kościoła, jak i państwa) należy uznać nie tylko za znaczne uproszczenie procedury zawierania małżeństwa, lecz również podniesienie w świadomości polskiego społeczeństwa katolickiego rangi małżeństwa sakramentalnego, biorąc zwłaszcza pod uwagę znaczny procent katolików w Polsce.

Doświadczenie poucza jednak, że ideał współpracy rodziny i społeczeństwa, Kościoła i państwa we wzajemnym wspieraniu i rozwoju natrafia jednak w życiu praktycznym na wiele trudności. Nierzadkie są przypadki, kiedy instytucje i ustawy naruszają prawa rodziny. Zwrócił na to uwagę Synod Biskupów z 1980 r. występując w obronie rodziny przed niebezpiecznymi uzurpacjami ze strony społeczeństwa i państwa.

Zaproponowana więc przez Ojców Synodu, wcześniej tu wielokrotnie cytowana, *Karta Praw Rodziny* stała się nie tylko przedmiotem przepowiadania, lecz znalazła prawne odzwierciedlenie również w *Kodeksie* papieża Jana Pawła II z 1983 r.

Zakończenie

Rodzina w czasach dzisiejszych znajduje się pod wpływem rozległych, głębokich i szybkich przemian społecznych i kulturowych. Wiele rodzin przeżywa ten stan rzeczy, dochowując wierności tym wartościom, które stanowią fundament instytucji rodzinnej i małżeńskiej. Inne rodziny są niepewne i zagubione

⁹⁸ Por. W. Góralski, W. Adamczewski, Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską z 28 lipca 1993 r., Płock 1994, s. 57-62.

wobec swych wielorakich zadań, a niekiedy zatracają świadomość ostatecznego znaczenia życia małżeńskiego i rodzinnego.

Sobór Watykański II w Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym (*Gaudium et spes*) podkreślił rolę zarówno małżeństwa, jak również – konstytuującej się poprzez jego zawarcie – rodziny. „Rodzina – podkreśla Sobór – w której różne pokolenia stykają się i pomagają sobie wzajemnie w osiągnięciu pełniejszej mądrości życiowej oraz w godzeniu praw poszczególnych osób z wymaganiami życia społecznego, jest fundamentem społeczeństwa” (KDK 52).

Natomiast Konstytucja Dogmatyczna o Kościele (*Lumen gentium*) tegoż Soboru stwierdza, że „rodząca się z małżeństwa chrześcijańskiego rodzina jest niejako domowym Kościołem”, gdzie „rodzą się nowi obywatele społeczności ludzkiej, którzy dzięki łasce Ducha Świętego stają się – przez chrzest – synami Bożymi, aby lud Boży trwał poprzez wieki” (KK 11).

Soborowy zaś Dekret o Apostolstwie Świeckich (*Apostolicam actuositatem*) nadmienia, że „rodzina jako taka otrzymała od Boga posłannictwo, by stać się pierwszą i żywotną komórką społeczeństwa” (DA 11).

Przejawem szczególnego zainteresowania Kościoła problematyką rodziny był Synod Biskupów z 1980 r., podczas którego przedstawiono m.in. szereg propozycji, do których nawiązał następnie papież Jan Paweł II w swej Adhortacji apostołskiej *Familiaris consortio*, poświęconej zadaniom rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym. W dokumencie tym papież określa rodzinę – za konstytucją soborową *Gaudium et spes* – jako „głębką wspólnotę życia i miłości”, a do podstawowych jej zadań zalicza: tworzenie wspólnoty osób, służbę życiu, udział w rozwoju społeczeństwa, uczestnictwo w życiu i posłannictwie Kościoła.

Propozycje Synodu Biskupów znalazły swój wyraz także w *Karcie Praw Rodziny* i w przedłożeniu jej wszystkim zainteresowanym, co stało się faktem wkrótce po wydaniu *Kodeksu Prawa Kanonicznego* w 1983 r., lecz jeszcze przed jego wejściem w życie. Oczekiwano więc, że w nowym zbiorze prawa znajdzie się prawo rodzinne.

Mimo tych oczekiwań oraz wyraźnych tendencji zmierzających do wprowadzenia do ustawodawstwa kanonicznego prawa rodzinnego w KPK (1983) tego zamiaru nie zrealizowano. Nie można jednak powiedzieć, by w ogóle nie było w *Kodeksie* przepisów dotyczących rodziny; są one jednakże rozsiane po różnych księgach zarówno poprzedniego KPK (1917), jak i obecnego KPK (1983).

Zamierzeniem i celem niniejszej pracy było niejako zrekonstruowanie prawa rodzinnego i małżeńskiego na podstawie KPK. Poprzez analizę licznych przepisów prawnych rozrzuconych w różnych dziełach wymienionego zbioru prawa było na celu przybliżenie tej jakże rozległej problematyki. Wykonując to zadanie, należało też sięgnąć do analogicznych norm dawnego KPK (1917) poprzez zastosowanie metody porównawczej. Na ile cel ten został osiągnięty, oceni sam czytelnik. Z pewnością zauważy on, że rodzina, jako taka znalazła w kanonicznym prawie znaczące uwzględnienie. Dyspozycje kodeksowe z zakresu prawa rodzinnego uwidaczniają troskę ustawodawcy kościelnego o instytucję rodziny w wielu jej wymiarach. To pozostaje implikacją doktrynalnych wskazań Soboru Watykańskiego II, który uznał rodzinę za *Kościół domowy*, realizujący swoje podstawowe zadania w społeczeństwie. Zdają się je uzupełniać niektóre sformułowania opublikowanej przez Stolicę Apostolską Karty Praw Rodziny, jak również List papieża Jana Pawła II skierowany do Rodzin i ogłoszony z okazji Roku Rodziny 2 lutego 1994 r.

Fr Jarosław Sokółowski: The Institution of the Family in Canon Law

The Church has always been interested in the family. The sign of the Church's deep interest in the problems of the family was made manifest in the Synod of Bishops held in Rome from September 26 to October 25 1980. At the end of the debates the participants of the Synod presented Pope John-Paul II with a wide-ranging list of propositions as the fruit of the reflections that arose during the Synod debates. Mindful of these propositions the Holy Father proclaimed – as of November 22, 1981 – the Apostolic Exhortation *Familiaris consortio* concerning the tasks of the Christian family in the contemporary world and addressed to bishops, priests and the faithful of the entire Catholic Church.

The pressing efforts in favour of the family undertaken by the Synod of Bishops shown in the Exhortation and aimed at new pastoral tasks, the institutional care about that fundamental unit of human and ecclesial life within the Pontifical Council for the Family are rather typically pastoral although also not infrequently theological. However, these endeavours would be inefficient and transitory if they did not find their equivalent in the Code of Canon Law promulgated by Pope John-Paul II in January 25, 1983.

The present article consists of the following parts: Introduction. 1. The Family and her System. 1.1. The Term Family in the Code of Canon Law. 1.2. The Internal System of the Family. 2. Equal Rights and Obligations of the Spouses. 3. The Parents – the Origin of a Child. 4. Relations between parents

and children. 5. The Family in relation to the Church and the Society. 5.1. The Family and the Church. 5.2. The Family and the Society. Conclusion.

Key words: institution of the family, Canon Law.

Nota o autorze:

Ks. Jarosław Sokółowski – kapłan diecezji łomżyńskiej, doktor nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego, pracownik naukowy Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Studiował na Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu – Angelicum w Rzymie. Autor i redaktor wielu publikacji, m.in. z zakresu ekumenizmu, rodziny, małżeństwa, problematyki rozwodu cywilnego, procesu kanonicznego, prawa kanonicznego. Redaktor naczelny serii wydawniczej Episteme UKSW (107 książek). Uczestnik i współorganizator konferencji naukowych w Polsce. Należy do Stowarzyszenia Kanonistów Polskich.